

БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Галиева А.Н., Әмірбек С.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: amirbekovas99@mail.ru, nurai_gali@mail.ru

Мақалада қазіргі таңдағы еліміздің білім беру жүйесіне енгізілген инклюзивті білім беруді жүзеге асырудағы қиындықтар ғылыми еңбектер негізінде талданады. Инклюзивті білім беру ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі инновациялық тәсіл ретінде және осы жағдайда әрбір педагогтың кәсіби қызметіндегі өзгерістер, кәсіби құзіреттілігін ұштау мәселелері қарастырылады.

Тірек сөздер: *инклюзивті білім беру, педагог, даму мүмкіндігі шектеулі тұлға, ерекше білім беру қажеттілігі, жалпы білім беру мекемесі, кәсіби қызмет.*

В статье анализируются трудности реализации инклюзивного образования, включенного в современную систему образования страны, на основе научных трудов. Инклюзивное образование как инновационный подход в обучении и воспитании детей с особыми образовательными потребностями и в этих условиях рассматриваются вопросы изменений в профессиональной деятельности каждого педагога, повышения профессиональной компетентности.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, педагог, лицо с ограниченными возможностями развития, особые образовательные потребности, общеобразовательное учреждение, профессиональная деятельность.*

The article analyzes the difficulties of implementing inclusive education, included in the modern education system of the country, on the basis of scientific works. Inclusive education as an innovative approach in teaching and educating children with special educational needs and in these conditions, the issues of changes in the professional activity of each teacher, improving professional competence are considered.

Key words: *inclusive education, teacher, person with developmental disabilities, special educational needs, educational institution, professional activity.*

Қазіргі уақытта білім беру жүйесіне жалпы білім беретін мектептерде ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқытуды, кемсітушілікті болдырмауды және әрбір бала үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз етуді білдіретін "инклюзивті білім беру" термині қолданысқа енгізілген.

Демек, инклюзивті білім беру дегеніміздің өзі – ерекше қажеттіліктері бар тұлғаларды жалпы білім беру процесіне қосу дегенді білдіреді. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, оқытудың инклюзивті форматы – бұл ерекше қажеттіліктері бар балалар мен олардың дені сау қатарластарының арасында қабылдауға, түсінуге және өзара көмекке негізделген ынтымақты, жанашыр және достық ортаны құрудың ең тиімді әдісі болып табылады. [1]

Инклюзия "мүмкіндіктің шектеулілігіне әлеуметтік көзқарастың" нысаны ретінде жалпы білім беру жүйесін өзгерту қажеттілігінен, денсаулық мүмкіндігі шектеулі әрбір адамға кәсіптік білім беру мекемесінің академиялық және әлеуметтік өмірінің толық құқылы қатысушысы болуға мүмкіндік беру үшін ондағы бар кедергілерді алып тастаудан туындайды. Бұл мүмкіндігі шектеулі баланы жалпы және кәсіптік білім беру жүйесіне тең дәрежеде "қосатын" жағдай жасайтын инклюзивті процестерді дамытуды талап етеді. Алайда, инклюзивті білім беру арнайы білім беру саласында қалыптасқан және дамып келе жатқан мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға тиімді көмек көрсетудің дәстүрлі нысандарын алмастырмауы керек.

Бүгінгі таңда педагогикалық ғылым мен практика ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуге инновациялық тәсілдерді әзірлеу жұмыстарын жүргізуде. Сонымен, инклюзивті білім беру әр балаға әлеуметтік жағдайына, нәсіліне, физикалық және ақыл-ой қабілеттеріне қарамастан, оның жеткілікті дәрежеде білім беру деңгейіне қол жеткізуге тең құқықтар береді. Даму ерекшеліктері бар балаларға бүгінде арнайы мекемелерде оқудың қажеті жоқ деп болжанады: себебі, жалпы білім беретін мектепте де олар сапалы білім алып қана қоймай, сонымен бірге өмірге сәтті бейімделіп, эмоционалды және физикалық даму қажеттілігін жүзеге асыра алады.

Білім беру жүйесіне инклюзивті тәсілді енгізудің тиімділігі, ең алдымен, өз кәсібінің әлеуметтік маңыздылығын білетін, кәсіби қызметті жүзеге асыруға жоғары уәжі бар, дамудың әртүрлі патологиялары бар оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктерін білетін, білім беру ортасының барлық субъектілері арасындағы сындарлы педагогикалық өзара әрекеттесуді жүзеге асыра алатын білікті педагог кадрларды даярлауға байланысты. Өкінішке орай, бүгінгі күнде елдегі білім беру саясатында "жалпы" мектептерде "ерекше" балаларды дамыту және оқыту процесін ұйымдастыру мәселесі ең ауқымды мәселелердің көшін бастап отынғандығы белгілі. Бұл оқыту әдістемелерінің ерекшелігіне ғана емес, сондай-ақ инклюзивті білім беру ортасын қалыптастыратын, ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларға түзету және психологиялық қолдау көрсететін кадрлардың даярланбауына да байланысты болып отыр.

Осы уақытқа дейін инклюзивті білім беру мәселелерімен Д.В.Зайцев, Л.А.Зайцева, И.И.Лошакова, Н.Н.Малофеев, Е.А.Мартынова, Н.М.Назарова, Н.Я.Семаго және Н.Д.Шматко секілді тағы да басқа атақты ғалымдар айналысқан болса, инклюзивті білім беруде болашақ педагогтың кәсіби қызметке дайындығы мәселелерін М.И.Дьяченко, Л.А.Кандыбович, А.Г.Ковалев, Н.Д.Левитов, К.К.Платонов және С.О.Филиппова әзірлеген.

Инклюзивті білім беру мұғалімдердің кәсіби және жеке дайындығына ерекше талаптар қояды, олар инклюзивті тәсілдің мәнін нақты түсінуі керек, дамудың әртүрлі патологиялары бар оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктерін біліп қана қоймай, білім беру ортасының барлық субъектілері арасындағы сындарлы педагогикалық өзара әрекеттестікті жүзеге асыра білуі қажет. Бір сөзбен айтқанда, мұғалім инновациялық білім беру процесінде кәсіби қызметті жүзеге асыруға дайын болуы шарт.

Инклюзия білім беру процесінің барлық субъектілеріне қатысты, олар:

- мүмкіндігі шектеулі оқушылар мен олардың ата-аналары;
- нормативті дамушы оқушылар мен олардың отбасы мүшелері;
- мұғалімдер және білім беру кеңістігінің басқа да мамандары;
- әкімшілік персонал және қосымша білім беру ұйымдарының мұғалімдері.

Сондықтан, білім беру мекемесінің қызметі оқытуда ерекше қажеттілігі бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу үшін арнайы жағдайлар жасауға ғана емес, сонымен қатар педагогтар арасындағы (түзету және жалпы педагогика саласындағы мамандар) ерекше қажеттіліктері бар оқушылар мен олардың дені сау құрдастарына қатар білім беруде өзара түсіністікті қамтамасыз етуге бағытталуы керек.

Бұл айтылғандардың негізінде мемлекет мүмкіндіктері шектеулі тұлғаларға теңдей білім алу құқығын беретіні белгілі болады, бірақ іс жүзінде олардың көпшілігі әртүрлі қиындықтарға тап болатындығы көрініс табады. [2]

Егер инклюзияны іс жүзінде жүзеге асыру жолындағы кедергілер туралы айтатын болсақ, онда кейбір авторлардың осы мәселе турасында айтқан пікірлеріне көз жүгіртіп өтсек те болады. Мысалы, Л.Г.Король инклюзивті білім берудегі келесі кедергілерді анықтап көрсетеді: [3]

1) "Қарапайым" балалар мен олардың ата-аналарының теріс көзқарасы. Инклюзивті білім берудің баламасы жоқ деген идеяны қолдай отырып, қалыпты дамып келе жатқан және ерекше қажеттілігі бар балалардың әлеуметтік өзара әрекеттесуін орнатуға ықпал ететін инклюзия кейде "қарапайым" балалар мен олардың ата-аналарында туындайтын проблемаларды тудыратынын мойындау керек. Сонымен, ата-аналар кейде ерекше қолдауды

қажет ететін балалардың сыныпта болуы өз баласының дамуын кешіктіруі мүмкін деп қорқады;

2) Инклюзияның анық емес, бұлыңғыр шекаралары. Инклюзия шекарасын анықтау мәселесі маңызды кедергі болып табылады, осыған байланысты сұрақ туындайды: «біз барлық ақыл-есі кем балаларды, соның ішінде мотор және мінез-құлық бұзылуларымен асқынған зияткерлік кемістігі бар балаларды қосуға тырысуымыз керек пе?»;

3) Қалыпты дамып келе жатқан және проблемалы балалармен бірдей сәтті жұмыс істей алатын мамандардың болмауы. Инклюзивті білім беруді енгізу тәжірибесі мұғалімдер мен басқа мамандар оқытудың осы түріне қажетті кәсіби рөлдерге бірден сәйкес келмейтінін көрсетеді. Бұл кедергіні еңсеру педагогтарды даярлауға және олардың біліктілігін арттыруға түбегейлі жаңа тәсілдерді талап етеді.

4) Барлық балалардың білім беру мүмкіндіктерін іске асыруға және қоғамда бірге өмір сүруге деген құқықтарының теңдігі туралы постулатты қабылдауға қабілетті оң қоғамдық пікірдің болмауы. Бұл тосқауылдың болуы біздің алдымызда инклюзивті білім беру философиясын қабылдаумен байланысты ұзақ мерзімді міндет қояды.

Е.П.Федотова білімге инклюзивті көзқарасты жүзеге асырудағы кедергілер арасындағы мынадай бірқатар міселелер тізбегін көрсетеді: [4]

1) тұтастай алғанда қоғамның интеграциялық процестерге қатысуға дайын болмауы;

2) жалпы білім беру ұйымдары қызметкерлерінің олар үшін жаңа рөл мен жауапкершілікті теріс қабылдауы, көбінесе толық қабылдамауы;

3) дәстүрлі білім беру жүйесінде мүмкіндігі шектеулі балалар үшін толығымен арнайы жағдайлардың жасалмауы;

4) экономикалық дағдарыс және қаржы ресурстарының тапшылығы;

5) мемлекеттік ұйымдардың пассивтілігі және осы ұйымдар әкімшілігінің қалыптасқан дәстүрлі білім беру жүйесін өзгертуге құлықсыздығы.

Сонымен, Е.П.Федотованың пікірінше, қазіргі уақытта білім беру кеңістігінде стратегияны өзгерту қажеттілігі пайда болды: инклюзивті білім берудің маңыздылығы мен қажеттілігі туралы мағынасыз әңгімелерден осы бағыттағы нақты үйлестірілген іс-қимылға көшу, бұл ғалымдарға, практиктерге, зерттеушілерге, қоғамдық ұйымдар мен билік органдарының өкілдеріне білім беру жүйесіндегі институционалдық кедергілерді және қоғамдық пікірге төзбеушілік көзқарастарды еңсеру жолында нақты іс-қимыл жасауға мүмкіндік береді

Сондай-ақ, инклюзивті білім беруді дамытудағы әртүрлі кедергілердің себептерін көп деңгейлі талдау арқылы Ю.В.Шумиловская мынадай деңгейлерді бөліп қарастырады: [5]

1. Макро деңгей. Бұл деңгейдегі білім беру инклюзиясын дамытудың негізгі кедергілері – мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты федералды заңнаманың жетілмегендігі; оның халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі; инклюзивті білім беру институтының құқықтық негіздерін және ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды тәрбиелеуде инклюзивті тәсілдерді жүзеге асыру үшін экономикалық жағдай жасау принциптерін нақты анықтайтын арнайы білім туралы федералды заңның болмауы;

2. Мезо деңгей. Білім берудегі инклюзияны дамыту жолындағы негізгі кедергілер – мүмкіндігі шектеулі адамдарға қатысты мәдени стереотиптердің болуы; қалыптасқан білім беру жүйесінің әр баланың жеке қажеттіліктеріне жауап беруге дайын болмауы; ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды оқыту үшін арнайы білім беру стандарттары мен вариативті бағдарламалардың жетіспеушілігі; белгілі бір оқушының арнайы білім беру қажеттіліктеріне бейімделген стандартты білім беру бағдарламасын пайдалануға және оқытуда құзыреттілік тәсілді қолдануға мүмкіндік беретін жеке жоспар бойынша "ерекше" оқушыларды оқытуды жүргізудің заңнамалық бекітілген мүмкіндігінің болмауы; жалпы білім беретін мекемеде оқитын денсаулық мүмкіндіктері шектеулі адамдарды сүйемелдеу жөніндегі бағдарламалардың аздығы;

3. Микро деңгей. Бұл деңгей нақты ұйымдар мен мамандардың, жеке адамдардың қызметімен байланысты. Инклюзивтік білім беру үшін бұл білім беру ұйымдары

оқытушыларының денсаулық мүмкіндіктері шектеулі адамдарды бірлесіп оқыту мүмкіндігінің өзін психологиялық қабылдау деңгейі, олардың денсаулық мүмкіндіктері шектеулі оқушыға қатысты кәсіби ұстанымдары, стереотиптері мен іс-әрекеттері жайында.

Білім берудің инклюзивті нысанын дамыту билік органдарынан жаңа нормативтік-құқықтық құжаттарды әзірлеу, қалалық және білім беру инфрақұрылымын бейімдеу бойынша қосымша жұмыстар жүргізу, тиісті білім беру бағдарламаларын әзірлеу, даярлау және қайта даярлау, оның ішінде психологиялық және педагогикалық персоналды даярлау және қайта даярлау бойынша кез келген деңгейдегі қосымша күш-жігер мен шығындарды талап етеді [6].

Сонымен қатар, назарды мәселенің техникалық жағына ғана емес, сонымен қатар психологиялық-педагогикалық жағына да аудару керек. Сауатты, мүқият және жүйелі жұмыс болмаса, кез-келген оқу процесі, әсіресе ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылармен жүргізілген жұмыстар кешені сәтсіздікке ұшырайды. Демек, ата-аналардың, мұғалімдердің және көмекші мамандардың міндеті – тиісті жағдай жасау және баланың дамуына кедергі жасамау. Инклюзивті мектептегі балаға психологиялық-педагогикалық қолдау қажет екендігі де даусыз.

Инклюзияны жүзеге асыру шарттарының бірі инклюзивті білім беру үшін кадрлар даярлау болып табылады. Қазіргі уақытта бұл мәселені шешу ұйымдастырушылық және әдістемелік сипаттағы қиындықтарды тудырады, өйткені білім беру процесін қамтамасыз ететін мамандар көбінесе шектеулі денсаулық мүмкіндіктері бар адамдармен жұмыс істеу ерекшеліктерін түсінбейді, инклюзивті білім беруді жүзеге асырудағы мүмкін қиындықтарды, оларды жеңуге дайындық деңгейін барабар бағалай алмайды, бұл көбінесе мұндай балалардың одан әрі әлеуметтенуіне зиян келтіріп қана қоймай, олардың қауіпсіздігіне айтарлықтай қауіп төндіруі мүмкін.

Интеграцияланған оқыту білім беру процесінің барлық қатысушылары үшін өте маңызды: дені сау балаларда мүмкіндігі шектеулі құрдастарының физикалық және психикалық кемшіліктеріне төзімділік, өзара көмек сезімі және ынтымақтастыққа деген ұмтылыс қалыптасатын болса, мүмкіндігі шектеулі балаларда оң интеграция пайда болады, бұл өз кезегінде осындай балалардың дамуы мен білім алу әлеуетін толық іске асыруға әкеледі. Бұл ретте инклюзивтік білім берудің экономикалық перспективалары туралы да ұмытуға болмайды, ол, сайып келгенде, денсаулық мүмкіндіктері шектеулі баладан өзінің материалдық қамтамасыз ету мәселелерін өз бетінше шешетін және зейнетақы мен жеңілдіктер түріндегі мемлекеттік көмекке тәуелді емес, сұранысқа ие, бәсекеге қабілетті қызметкерді қалыптастыруға алып келеді.

Толыққанды интеграцияланған білім мүмкіндігі шектеулі және мүмкіндігі шектеулі балаларға қоғамдағы лайықты орнын алуға және сол арқылы әлеуметтік теңсіздікті жеңілдетуге көмектеседі.

Сонымен, әлеуметтік мағынада инклюзивті білім мынадай мағынада ашылады:

– Біріктіру – инклюзияның қозғаушы күші, инклюзивті білім тең емес бірігуді жеңуге бағытталған;

– Инклюзивті қоғам – бұл жеке адамға мүмкіндік беретін ашық қоғам;

– Инклюзивті білім беру қоғамға апаратын жолды білдіреді;

– Инклюзивті білім берудің әлеуметтік миссиясы – бұл балаларды қоғаммен жұмыс істеуге, қарым-қатынас жасауға, басқалармен бірге дамуға, бірлікке ұмтылуға, әртүрлілікті бағалауға үйрету.

Осылайша инклюзивтік білім қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ете отырып, өскелең ұрпақтың бойында демократиялық құндылықтарды қалыптастыратын маңызды әлеуметтік институт рөлін атқарады. [7]

Инклюзивті білім беру жағдайында әрбір педагог ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту процесінде әртүрлі мәселелерді шешуге мәжбүр болады. Білім алушылардың осы санатының психологиялық дәрменсіздігі мен әлеуметтік-психологиялық шектеулілігі мұғалімнен арнайы психология, дефектология, түзету педагогикасы туралы

білімді ғана емес, сонымен қатар инклюзивті оқыту саласында белгілі бір құзыреттерді игеруді талап етеді. Мұғалімдердің едәуір бөлігі психологиялық-педагогикалық білімге, түзету білімінің негіздеріне, мүмкіндігі шектеулі студенттердің жасына, жынысына, жеке ерекшеліктеріне, қарым-қатынас психологиясына және тұлғааралық қатынастарға байланысты білімге мұқтаж.

Н.Н.Малярчук атап өткендей: "қазіргі уақытта білім беру ұйымдарындағы педагогтердің инклюзивті қызметін дамытуда маңызды кедергілер бар: педагогикалық ұжымдардың инклюзивті білім беруді жүзеге асыруға және мектеп басшылығына әкімшілік етуге, мүмкіндігі шектеулі балалардың өмір сүру сапасын оңтайландыру бойынша жағдай жасауға психологиялық, әдістемелік және ұйымдастырушылық дайын еместігі; дені сау құрдастарымен бірге білім беру процесіне балаларды зияткерлік меншікке қосу мәселелерінде педагогтердің құзыреттілік деңгейінің төмендігі; мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналары тарапынан бұқаралық мектепке сенімсіздік; дені сау балалардың ата-аналарының мүмкіндігі шектеулі балаларды сыныптарға қосуға келіспеушілігі мен қарсылығы; дені сау балалар мен мүмкіндігі шектеулі балалардың қарым-қатынасында психологиялық кедергілердің болуы, өйткені педагогтердің көпшілігі гетерогенді ортада үйлестіру, деструктивті көріністерді жою немесе азайту процестерін басқара алмайды; білім беру ұйымдарында мүмкіндігі шектеулі балалардың кейбір санаттарының, мысалы, арбадағы адамдардың өмірін қамтамасыз ету үшін жағдайлардың болмауы; түзету және оңалту үшін арнайы жабдықтардың аздығы". [8]

Білім берудегі инклюзия "балалар мектепке емес, балаларға арналған мектеп" ұстанымын жүзеге асыруды қамтиды. [9]

Сонымен бірге, инклюзивті білім беру әр түрлі білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін икемді болатын тәрбие мен оқытудың тәсілдерін жасауға тырысады. Сондай-ақ, оқушылардың теңдігін және олардың ұжымның барлық істеріне қатысуын ынталандыруға, барлық адамдардың қарым-қатынас жасау үшін қажетті қабілеттерін дамытуға бағытталған ресурстарға ие. Аксиологиялық тәсіл шеңберінде инклюзия білім алушылар мен педагогтердің табысқа жету үшін керек барлық қажеттіліктерін де, арнайы шарттары мен қолдауларын да ескереді. [10]

Қорыта айтқанда, жалпы білім беру мекемесі қоғамдық институт ретінде әр түрлі балалардың қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескеріп, белгіленген ресми нормаларға сәйкестік талаптарын қоймауы керек. Мұның бәрі өте маңызды жағдайда – мұғалімнің инклюзивті білім беру идеяларын қабылдауға дайындығын және оның осы жағдайда жұмыс істеу қабілетін қалыптастыру мен дамыту кезінде ғана мүмкін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Электрондық ресурс: <https://buki.kz/news/inkluzija-v-obrazovanii/>
2. Ишмеева А.С. Инклюзивное образование как перспектива социального развития общества / А. С. Ишмеева, Д. И. Герасимова, Е. А. Сафина // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Сер.: Экономика. 2015. № 3. С. 13–18.
3. Король Л.Г. Инклюзивное образование: проблемы социальной интеграции и адаптации лиц с ограниченными возможностями здоровья / Л. Г. Король // Социально-психологическое сопровождение лиц, попавших в трудную жизненную ситуацию: проблемы и перспективы: сборник материалов научно-практической интернет-конференции. Красноярск, 5–10 нояб. 2013 г. Красноярск: Изд-во Сиб. ин-та бизнеса, управления и психологии, 2013. С. 106–111.
4. Федотова Е.П. Инклюзивное образование – новый код социального равенства / Е. П. Федотова // Качество современного образования: опыт, тенденции развития: материалы межрегиональной научно-практической конференции с международным участием / Саратов. обл. ин-т развития образования. Саратов, 2016. С. 55–63.
5. Шумиловская Ю.В. Подготовка будущего учителя к работе с учащимися в условиях инклюзивного образования: автореферат диссертации... кандидата педагогических наук / Ю. В. Шумиловская, 2011. 26 с.

6. Инклюзия как принцип современной социальной политики в сфере образования: механизмы реализации / под ред. П.Романова, Е.Ярской-Смирновой // Независимый экономический анализ: научные доклады / Моск. обществ. науч. фонд; Центр соц. политики и гендер. исслед. Москва, 2008. С. 29–35.

7. Афонькина Ю.А. Инклюзивный потенциал образования как социальной среды // Историческая и социально-образовательная мысль, 2016. № 3–1. С. 91–94

8. Малярчук Н.Н. Проблемы инклюзивного образования в России / Н. Н. Малярчук // Вестник БелИРО. 2015. № 2. С. 72–78.

9. Хитрюк В.В. Формирование инклюзивной готовности будущих педагогов в условиях высшего образования: диссертация ... доктора педагогических наук / В. В. Хитрюк. Калининград, 2015. 390 с.

10. Булынин А.М. Инклюзивное образование как ценностный феномен / А.М.Булынин // Электронное обучение в непрерывном образовании. 2015. № 1. С. 19–28.